

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

На правах рукопису

ШЕВЧЕНКО Сергій Іванович
УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ
(1950 — 1980-і рр.)

07.00.02 — всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ — 1997

94(100)

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00737953 (Y)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Науковий керівник: доктор історичних наук
ДАНИЛЕНКО Василь Михайлович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
КУЛИНИЧ Іван Маркович;
кандидат історичних наук, доцент
КУЧМЕНКО Елеонора Миколаївна

Провідна організація: Запорізький державний університет

Захист відбудеться « 30 » жовтня 1997 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.43.01 в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за адресою: 259001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Автореферат розісланий « 29 » серпня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

І. В. Верба

AB-38.625

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап історії України характеризується суттєвими зрушеннями в економічній, політичній і соціальній сферах. Нелегкий період будівництва незалежної держави ускладнюється кризою фінансової і господарської галузей. Вхідження України в ринок потребує максимального використання її економічного потенціалу в нових умовах у системі міжнародних зв'язків. При цьому необхідно врахувати як реалії сучасного життя й перспективи світового розвитку, так і власний та закордонний досвід попередніх часів. Адже унікальність державотворчого процесу полягає в тому, що Україна проголосила незалежність, уже маючи певні традиції участі у міжнародних економічних відносинах.

Причини багатьох сучасних прорахунків і проблем зароджувались у 1950-1980-і рр. Водночас у останні десятиріччя було нагромаджено досвід участі України в ООН, її делегації працювали в міжнародних економічних організаціях. Необхідність аналітичного вивчення діяльності УРСР у них викликана не лише метою наукового дослідження, а й тим, що після проголошення незалежної держави її участь там набула принципово нового змісту. УРСР брала участь і в двосторонніх економічних зв'язках СРСР. Незважаючи на обмеження повноважень республіка набула досвіду в експортно-імпорتنих операціях, виставках, обміні делегаціями, вивченні зовнішньої кон'юнктури. Розпад СРСР, зміни у світі в першій половині 90-х рр., перехід до ринкових відносин не можуть відкинути попередніх традицій, проігнорувати уроки союзних часів. У попередні десятиріччя об'єктивне, позбавлене кон'юнктури вивчення проблеми зовнішніх зв'язків України було

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

практично неможливим. Нині ж, в умовах переоцінки минулого, під впливом нових історичних реалій з'явилася можливість критичного осмислення традицій, досвіду попередніх десятиріч. Звернення до проблеми зовнішньоекономічних відносин України в 1950-80-і рр. є актуальним як у науковому плані, так і задля можливого врахування попередніх здобутків і уроків у сучасній зовнішньоекономічній політиці країни.

Предметом дослідження є міжнародні економічні відносини України в системі дво- і багатостороннього співробітництва 1950-1980-х рр.

Об'єктами вивчення є форми, регіональна спеціалізація, обсяг, ефективність, механізми, географічні напрямки зовнішньоекономічних зв'язків України на тлі тих еволюційних процесів, які відбувалися у світі у 40-90-х рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють досить характерний період в історії України ХХ ст. У 50-і рр. республіка почала брати участь у виконанні програм РЕВ, допомозі країнам, що розвиваються, зв'язках із промислово розвинутими державами, діяльності ряду міжнародних організацій. 80-і рр. стали останнім періодом існування СРСР, часом розпаду соціалістичної системи, глобальних змін у світі. Це сприяло проголошенню в 90-х рр. незалежної України, дало можливість самостійного вибору зовнішньоекономічних пріоритетів.

Стан наукової розробки теми. Вітчизняні вчені зверталися до окремих важливих аспектів зовнішньоекономічних зв'язків України. Проте ідеологізація науки, заздалегідь визначені партією пріоритети не сприяли підготовці комплексної праці з міжнародних економічних зв'язків України у вказаний період. У 1970 р. українські вчені зробили спробу видати подібну роботу, яка пере-

слідувала передусім пропагандистську мету. Підібраний у ті часи матеріал про участь делегацій УРСР у роботі міжнародних економічних організацій, двосторонньому співробітництві, підготовці кадрів, спорудженні об'єктів у державах третього світу, науково-технічних зв'язках¹ може бути сьогодні використаний поруч з іншими джерелами.

За попередні десятиріччя увиразнюються тенденції вивчення співробітництва СРСР, УРСР із державами Східної Європи. Тематика українсько-болгарських зв'язків висвітлюється у працях П. С. Соханя.² Для свого часу вони були цінним доробком у вивченні двостороннього співробітництва і сьогодні залишаються найгрунтовнішими виданнями у цьому плані. Співробітництво зі Східною Німеччиною знайшло відображення у роботах І. М. Кулинич.³ Окремі аспекти радянсько-чехословацьких відносин охарактеризовані в працях І. М. Мельнико-

¹Україна і зарубіжний світ — К., 1970.

²Сохань П. С. Народная Республика Болгария в содружестве стран социализма. — К., 1976; його ж: Очерки истории украинско-болгарских связей. — К., 1976; його ж: Социалистический интернационализм в действии: УССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве. 1945-1965 гг. — К., 1969.

³Кулинич І. М. Економічні та культурні зв'язки Української РСР з Німецькою Демократичною Республікою (1949-1965). — К., 1965; його ж: Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму. — К., 1976; його ж: Трасса братського співробітництва. — Die Trassen der bruderlichen Zusammenarbeit. — К., 1980.

вої.¹ Подібні дослідження велись і щодо інших держав Східної Європи (І. Ф. Євсєєв вивчав зв'язки УРСР із Польщею, С. М. Пархомчук – Румунією, М. С. Держалюк, І. М. Гранчак – Угорщиною).²

У період хрущовської «відлиги» 50-60-х рр. науковці зробили перші спроби показати зв'язки України з державами соцтабору в цілому. Цим було акцентовано увагу на досить важливому явищі в географії економічної діяльності республіки: її зв'язки зміщувалися на Східну Європу.³

Але із другої половини 60-х рр. у публікаціях наголошувалось на участі республіки в загальносоюзних зв'язках із зарубіжними партнерами.⁴ Серед робіт привертає увагу монографія колективу

¹Наприклад: Мельникова І. М., Віднянський С. В. ЧССР: впевнена хода соціалізму. — К., 1985; Мельникова І. М., Пруниця С. О. Соціалістична Чехословаччина. — К., 1976.

²Наприклад: Євсєєв І. Ф. Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики (1944-1960 гг.). — К., 1962; Калениченко П. М., Колесник В. П. Граница дружбы и мира: О сов.-польском сотрудничестве 1956-1979. — Львов, 1980; Лавриненко Ю. Н. Украинская ССР в советско-венгерских экономических отношениях. — К., 1969; Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945-1970 рр.). — К., 1972.

³Іваницький М. Н. Братерські зв'язки і співробітництво Радянської України з країнами народної демократії. — К., 1957; Кулинич І. М., Петерс І. А. Економічне співробітництво Української РСР з країнами соціалізму. — К., 1962.

⁴Бондаренко В. Г., Лавриненко Ю. М., Михайловський Ю. М. Економічне співробітництво Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами-членами РЕВ та участь у ньому Української РСР. — К., 1968; Вовко Д. Україна в міжнародних економічних зв'язках СРСР. — К., 1966; Участь Української РСР у економічному і науково-технічному співробітництві СРСР з країнами РЕВ. — К., 1970.

авторів на чолі з доктором історичних наук І. М. Мельниковою.¹ У розділах (автори: І. М. Кулинич, І. Ф. Євсеев, І. А. Петерс, П. С. Сохань і С. М. Пархомчук) видання йдеться і про економічне та науково-технічне співробітництво УРСР із Східною Європою в 1966-1970 рр. Творча співдружність провідних фахівців з проблематики зарубіжних зв'язків продовжилась і в наступне десятиріччя. У черговій монографії уже йшлося не лише про здобутки країн соцтабору в економічному співробітництві, а й про труднощі із забезпеченням сировиною, енергоносіями.² У 80-х рр. вийшло ряд робіт С. В. Віднянського про зв'язки трудових колективів.³

Приклади участі українських делегацій у роботі ГА ООН, міжнародних організацій при вирішенні економічних проблем наводяться у книгах, присвячених питанням зовнішньополітичних зв'язків.⁴

¹На магістралях дружби і братерства: Участь Української РСР в співробітництві Радянського Союзу з європейськими соціалістичними країнами (1966-1970 рр.). — К., 1976.

²Кулинич І. М., Мельникова І. Н., Сохань П. С., Хмель І. С. Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества. — К., 1981.

³Віднянський С. В. Братерство в праці. — К., 1986; Інтернаціональне змагання трудових колективів УРСР та братніх соціалістичних країн. — К., 1983; Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества. — К., 1989.

⁴Іваницький М. У боротьбі за мир і міжнародне співробітництво. — К., 1963; Юркевич А. В. Зовнішньополітична діяльність Верховної Ради Української РСР. — К., 1970.

Значно менше робіт присвячено участі України в зв'язках із не-соціалістичними країнами. Практично немає окремих праць про співробітництво із Заходом, хоча українські вчені й досліджували окремі аспекти розвитку його економіки.¹ Деякі з публікацій висвітлюють участь республіки у створенні промислового потенціалу в країнах третього світу, підготовці там кадрів, пошуку корисних копалин,² що в цілому свідчило про поширення екстенсивної системи господарювання із СРСР.

Як правило, пропагандистським спрямуванням відзначалися публікації в періодиці, що викликає певний інтерес у характеристиці напрямків зовнішньоекономічних зв'язків.³

Під дещо меншим ідеологічним контролем, ніж історики, знаходились представники економічної науки. Уже в 70-х рр. на

¹Хмель И. С. Социальные контрасты и проблемы США. — К., 1976.

²Гетьманець М. Україна в економічному співробітництві з молодими суверенними державами // Комуніст України. — 1965. — № 12. — С.39-48; Залиський Н. И. Вклад Украинской ССР в развитие отношений со странами Латинской Америки // Лат. Америка. — 1986. № 9. — С.56-59; Україна і Близький та Середній Схід. Українська РСР у політичних, економічних і культурних зв'язках СРСР з країнами Близького та Середнього Сходу післявоєнного періоду. — К., 1968.

³Вовко Д. Розширення зовнішніх зв'язків Радянської України із зарубіжними країнами // Економіка Радянської України. — 1959. — № 4. — С.54-59; Голобушин Ю., Федоренко Л. Зовнішні економічні зв'язки України // Під прапором ленінізму. — 1970. — № 14. — С.49-51; Масол В. Участие Советской Украины во внешнеэкономических связях СССР // Внеш. торговля. — 1982. — № 12. — С.11-14.

підставі обстеження Інститутом економіки АН УРСР ряду заводів вони оприлюднили висновки про недосконалість планування експортних завдань, неузгодженість у цьому процесі діяльності різних галузей, бюрократичні перепони, недоліки в системі стимулювання.¹ Більше можливостей мали московські колеги українських економістів, зокрема співробітники Інституту економіки світової економічної системи. О. Т. Богомолів, використавши розрахунки сектору статистики інституту в середині 80-х рр., констатував відставання країн РЕВ від світового рівня у якості, довговічності і надійності готової продукції, незбалансованість у них виробництва і споживання.² Але в цій та в інших працях московських учених, присвячених міжнародних зв'язкам, практично не йшлося про участь у них України.

У другій половині 80-х-90-х рр. стало можливим зробити перші кроки до критичного переосмислення системи господарювання, рівня суверенітету України в зарубіжних зв'язках. У працях йшлося про необхідність реформ, удосконалення структури експортно-імпортних операцій підприємств, наголошувалося на необхідності науково-обґрунтованої довгострокової концепції розвитку торгово-економічних і науково-технічних зв'язків, акцентувалась увага на перспективах відносин України зі східноєвропей-

¹Економічні основи співробітництва УРСР з країнами-членами РЕВ. — К., 1971.

²Богомолів О. Т. Страны социализма в международном разделении труда. — М., 1986.

ськими державами.¹

Більше творчих можливостей у дослідженні реальних інтересів України в 1950-1980-х рр. мали науковці діаспори, хоча й були обмежені недостатньою кількістю фактів, джерел. Структуру експортно-імпортних операцій УРСР у 50-60 рр. у лекціях на Високошкільному літньому курсі українознавства охарактеризував В. Голубничий.² Негативно оцінив вплив союзного чинника на участь УРСР у міжнародних зв'язках Є. Гловінський. Одночасно автор показав позитивне значення розширення географії українського експорту.³ Індустріальний характер господарства УРСР відзначив професор економіки Українського вільного університету М. Василів, порівнявши Донбасько-Криворізький гірничопромисловий район з Рейнсько-Вестфальським

¹Зверев А. В., Ревякин В. М. Советская Украина в системе внешнеэкономических связей СССР. — К., 1986; Даниленко В. М. Україна в міжнародних науково-технічних зв'язках (70-80-і рр.). — К., 1994; Лукаш О. И. Украинская ССР в связях Советского Союза с развивающимися странами (60-80-е годы). — К., 1990; Сохань П. С., Даниленко В. М. Украинская ССР в научно-техническом сотрудничестве стран социализма (1945-1970). — К., 1988.

²Голубничий В. Три лекції про економіку України. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1969.

³Гловінський Є. Українські зовнішні економічні зв'язки // Український збірник. — Книга 17. — Мюнхен, 1960. — С.27-51; його ж: Фінанси Української РСР в системі фінансів СССР // Там же. — Книга 2. — Мюнхен, 1955. — С.9-25.

регіоном.¹ Тенденції інтеграції УРСР і РРФСР показав у своїх працях професор Темпльського університету І. С. Коропецький, зауваживши, що через неможливість вести власну політику в сферах зовнішньої торгівлі і розвитку економічної структури Україна більше втратила, ніж виграла від участі в Союзі. Він прийшов до висновку, що український експорт до країн РЕВ становив головний засіб прив'язати їхнє господарство до радянської економіки.² Інші дослідники присвятили свої праці більш критичному аналізу внутрішньогосподарської системи СРСР, економічній залежності УРСР.³ Особливості статусу України, одночасно як складової СРСР і члена ООН є предметом дослідження В. Галайчука і М. Сосновського.⁴

¹Василів М. Вступ до економічних наук. — Мюнхен, 1985.

²Коропецький І. С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. — К., 1995; його ж: Засекреченість економічної статистики України // Сучасність. — 1988. — № 1. — С.71-78; його ж: Проекти альтернативної системи економіки України // Там же. — 1990. — № 10. — С.96-105.

³Андрієвський Д. Російський колоніалізм і советська імперія. — Париж, 1958; Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні. — Париж, 1958; Качор А. Господарство України в системі СРСР (На тлі 4-ї п'ятирічки). — Вінніпег, 1953; Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917-1960. — Мюнхен, 1965; Соловей Д. Політика ЦК КПСС у плануванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні. — Нью-Йорк, 1960.

⁴Галайчук В. УРСР як забороло проти «злиття націй» // Сучасність. — 1964. — № 8. — С.83-93; Сосновський М. Україна на міжнародній арені. 1945-1965. Проблеми і перспективи української зовнішньоекономічної політики. — Торонто-Оттава, 1966.

У зв'язку з наростанням кризових явищ у соціалістичній економіці у 80-х рр. помітне місце в працях стало приділятися прогнозам. І. Лисяк-Рудницький за 10 років до «ГКЧП» передбачив, що перший імпульс до проголошення незалежності України може прийти у формі боротьби серед кремлівської олігархії. У ряді статей він висвітлює роль республіки в Союзі.¹ У 1986 р. професор Б. Гаврилишин передбачив можливість проголошення самостійності України. При цьому він висловився за збереження у початковий період економічних зв'язків із сусідами і проти повного відкриття своєї економіки для решти світу². Розвиток подій у 90-х рр. підтвердив ряд висновків західного політолога З. Бжезінського, в т. ч. зроблених у часи перебудови, що децентралізація економіки неминуче буде пов'язана з демонтажем СРСР.³

Мета дисертації і основні завдання. Дисертаційне дослідження ставить своєю метою комплексно проаналізувати й узагальнити досвід зовнішньоекономічних відносин України в 1950-1980-х рр.

¹ Наприклад: Лисяк-Рудницький. Радянська Україна з історичної перспективи // Історичні есе. — Т.2. — К., 1994. — С.458-472; його ж: Україна в еволюції радянської системи // Там же. — С.308-317.

² Гаврилишин Б. Радянський Союз і Україна в світовому контексті. // Сучасність. — 1987. — № 3. — С.98-105.

³ Бжезінський З. Великий провал. Народження і смерть комунізму в двадцятому сторіччі // Всесвіт. — 1992. — № 1-2. — С.215-222; № 3-4. — С.160-166; № 5-6. — С.185-196.

Виходячи із цього, вирішуються основні завдання дослідження, які конкретизують поставлену мету:

- проаналізувати ефективність використання економічного потенціалу УРСР у міжнародних зв'язках;

- простежити зміст участі українських делегацій в роботі ООН, ЕКОСОП, ЮНКТАД, ЮНІДО, СЕК, інших організацій у період їх становлення і перші десятиріччя діяльності при вирішенні питань економічного співробітництва;

- розглянути процес переорієнтації українських поставок ресурсів і продукції із СРСР у держави РЕВ;

- розкрити структуру експортно-імпортних відносин із промислово розвинутими державами, визначити серед них головних партнерів УРСР, вивчити об'єктивність їх вибору;

- проаналізувати ступінь використання науково-технічного потенціалу України у зовнішньоекономічних зв'язках;

- дослідити експортну спеціалізацію регіонів, підприємств, ступінь реальності завдань, які їм доводилися з Москви;

- виробити рекомендації щодо дальшого вивчення проблематики зарубіжних зв'язків, врахування досвіду і уроків попередніх десятиріч в умовах незалежної України.

Методологічною основою дисертації є загальні принципи наукового пізнання — об'єктивність, єдність історичного та логічного, комплексний підхід до вивчення проблеми. Для розв'язання поставлених завдань використано порівняльний, ретроспективний, проблемно-хронологічний методи та метод системного аналізу й синтезу.

Джерельна база. Мета і завдання дисертаційної роботи визна-

чили її джерельну базу, яка охоплює архівні матеріали, документи, опубліковані в збірниках. Базовими джерелами стали документи центральних архівів, передусім Центрального держархіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). Важливе місце в роботі належить документам Комісії Верховної Ради УРСР у закордонних справах (Ф.1). Це переважно протоколи засідань комісії та матеріали до них (стенограми, листи, проекти постанов, довідки Міністерства закордонних справ УРСР, інших міністерств і відомств, керівництва областей і міст). На засіданнях комісії розглядалися звіти делегацій УРСР, обговорювалися доповіді про участь республіки в роботі сесій Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, засіданнях органів ЄЕК і т. ін. Співставлення статистичних даних, що містяться в матеріалах комісії, засвідчує нерівні можливості і умови участі в роботі таких організацій, зарубіжного представництва СРСР і УРСР. Комісією не заслуховувалися проблеми двосторонніх відносин України.

Інтерес представляють документи фонду Ради Міністрів УРСР (Ф.2) про експортні поставки за кордон, спорудження там промислових об'єктів, вивчення досвіду господарювання за рубежом. Ряд даних про роль України в зарубіжних економічних зв'язках СРСР міститься в листуванні з центральними відомствами, зокрема про характер участі українських підприємств у ярмарках за кордоном. Документи засвідчують роль Ради Міністрів УРСР фактично як підвідомчого господарського органу союзного уряду.

У структурі Держплану УРСР (Ф.337) із другої половини 50-х рр. функціонував відділ зовнішніх зв'язків. У його листуванні з різними відомствами (союзними і республіканськими) міститься інформація з приводу забезпечення експортних замовлень, асортименту поставок, їх строків, якості, які не завжди задовольняли зарубіжних партнерів. Статистичні дані дають можливість про-

аналізувати за хронологічним та структурним принципами динаміку зовнішньоекономічних зв'язків. Інтерес представляють документи про співробітництво із державами Заходу.

У діловодстві ВДНГ УРСР (Ф.5045) є відомості про вивчення українського досвіду закордонними делегаціями, експорт вітчизняної продукції і участь у зарубіжних ярмарках. Програми, інформації, довідки, звіти про прийом іноземних представників, вивчення зарубіжного досвіду, експорт обладнання і матеріалів складались міністерствами і відомствами УРСР (ФФ.4929, 5000, 4971). Широка інформація про географію і види зв'язків міститься у фонді РАТАУ (Ф.5111).

Значний комплекс документів з історії міжнародних зв'язків відклався у фондах Центрального держархіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Матеріали ЦК КПУ (Ф.1) містять інформацію про якість експортної продукції, ефективність зарубіжних поїздок тощо. Особливий інтерес у фонді становлять огляди зарубіжної преси, публікацій діаспори, у яких критично оцінюється рівень економічного розвитку УРСР, особливо в сільському господарстві, вказується на відсутність у неї необхідних повноважень у сфері зовнішніх зв'язків, на неефективне використання ресурсного і кадрового потенціалу України, який був досить високим у порівнянні з іншими складовими Союзу. Автором також використано ряд фондів держархівів областей. Ці документи заповнюють прогалини, наявні у збірниках документів.

Певну кількість документів, що відображають різні аспекти зарубіжних зв'язків, вміщено у тематичних збірниках, підготовлених до ювілеїв міст і закладів,¹ з питань діяльності господарських

¹ Київський університет: Документи и материалы. 1834-1984. — К., 1984; Николаеву 200 лет. 1789-1989; Сб. документов и материалов. — К., 1989; Ровно 700 років. 1283-1983: Сб. документів і матеріалів. — К., 1983.

галузей.¹ Але ці видання, переслідуючи мету показати переваги вітчизняної системи господарювання, не ввібрали в себе головний комплекс документів з проблематики зарубіжних зв'язків. Якоюсь мірою цю прогалину заповнюють опубліковані документи відомчого архіву Міністерства закордонних справ України.²

¹Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1959-1965: Сб. документов и материалов. — К., 1987; Сільське господарство Кіровоградщини (1944-1975): Зб. документів і матеріалів. — Дніпропетровськ, 1987; Социалистическое народное хозяйство Крымской области (1945-1970 гг.): Сб. документов и материалов. — Симферополь, 1980; Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939-1970: Зб. документів і матеріалів. — К., 1980; Творческая активность рабочих Днепропетровской области. 1920-1985: Документы и материалы. — Днепропетровск, 1988.

²Українська РСР на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів. 1944-1961 рр. — К., 1963; ...1962-1970 рр. — К., 1977; ...1971-1975 рр. — К., 1981; ...1976-1980 рр. — К., 1986; Україна на міжнародній арені... 1986-1990 рр. — К., 1993; ... Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР, або до яких вона приєдналася (1945-1957). — К., 1958; Українська РСР у міжнародно-договірних відносинах: Зб. документів, 1966-1975 рр. — К., 1985; ...1976-1985. — К., 1986.

Наукова новизна праці полягає в тому, що в ній уперше питання участі України в зовнішньоекономічних зв'язках за 40 років вивчаються в комплексі. Зроблено першу спробу узагальнити досвід зарубіжної діяльності України в контексті головних тенденцій світового розвитку в другій половині ХХ ст. Введення до обігу архівних документів, які раніше не використовувалися, дало змогу детально охарактеризувати конкретні форми співробітництва. У роботі критично осмислено опубліковані в радянські часи матеріали з проблематики міжнародних відносин, виходячи із реальних економічних інтересів України.

На захист виносяться такі основні положення дисертації.

— завдяки ресурсному, виробничому, кадровому, науково-технічному потенціалу, географічному чиннику Українська РСР посіла важливе місце в зовнішньоекономічних зв'язках Радянського Союзу, але економічні можливості республіки в умовах адміністративно-командної системи, ідеологічного диктату, відсутності необхідних повноважень не були використані із максимальною ефективністю в зовнішній діяльності;

— беручи участь у створенні й діяльності ООН, ЕКОСОП, ЮНКТАД, ЮНІДО, інших організацій українські дипломати та економісти набули певного досвіду і авторитету, які можуть бути використані у сучасних умовах;

— у зв'язках з промислово розвиненими державами Заходу і країнами соцтабору УРСР відігравала переважно роль постачальника сировинних ресурсів і споживача готової продукції;

— у 1950-1980-х рр. в Україні склалася експортна спеціалізація регіонів, областей, підприємств, яка може бути збережена чи розвинута в ситуації пошуку виходу з економічної кризи у 90-х рр.;

— вичерпання багатьох чинників екстенсивного розвитку, обмеження ресурсів у 80-і рр. погіршили можливості участі УРСР у міжнародних економічних відносинах;

— кризові явища в економіці України після здобуття незалежності, погіршення структури експортно-імпортних відносин, викликані крім іншого ігноруванням власного та закордонного досвіду й уроків попередніх десятиріч, розривом традиційних зв'язків.

Теоретична і практична цінність дисертації впливає з можливості використання матеріалу, та висновків дослідження у навчальних закладах при викладанні курсів та спецкурсів із всесвітньої історії, історії України, міжнародних відносин, економіки, при підготовці посібників. Осмислення радянського періоду дасть можливість творчо використати набутий у попередні роки досвід у сучасному житті. Зібрані матеріали допоможуть науковцям продовжити вивчення проблем зовнішньоекономічних зв'язків із урахуванням досвіду 90-х рр.

Апробація дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданні відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на наукових конференціях у Києві, Одесі, Кіровограді, Косові. Окремі положення використовувалися у лекціях прочитаних в курсах «Міжнародні відносини» та «Українознавство» у кіровоградських вузах. Загалом автором опубліковано понад 40 наукових праць (статей, матеріалів, тез виступів).

Основні положення та висновки дисертації, обґрунтовані для публічного захисту, викладені у публікаціях, список яких подається у кінці автореферату.

Структура дисертації. Її зміст і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою самої проблеми, а також метою і завданням дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку джерел і літератури.

У вступі обґрунтовано актуальність, наукову новизну, мету і завдання теми, проаналізовано стан її наукової розробки, охарактеризовано джерельну базу дослідження.

У першому розділі — «Міжнародні відносини другої половини ХХ ст і статус України» — розглядаються відносини між провідними державами, зміни в економічному рівні блоків, утворених у повоєнний час, досліджується місце УРСР у цих процесах. Показано передусім нову економічну й політичну ситуацію, коли у світі почали домінувати США, противагою яким став Радянський Союз. Це спричинило глибокий розкол на міжнародному рівні на два угруповання. Захід дотримувався принципів ринкової економіки, державного протекціонізму, а в необхідних випадках обґрунтовував необхідність військового втручання. Схід реалізував адміністративно-командну модель господарства, сповідував ідеологічні пріоритети перед економічними, сформував у Москві центр спільної військової політики. У результаті виникли організації, які протистояли одна одній (НАТО і Варшавський договір, Європейське економічне співтовариство і Рада економічної взаємодопомоги). Вихід на міжнародну арену колишніх колоніальних держав створив у світі «третю силу», за сфери впливу, на яку розпочали боротьбу розвинуті держави обох блоків. Боротьба велася по лінії політичній, воєнній, економічній, через ООН.

Ситуація у світі впливала і на становище в УРСР. Формальне повернення України до системи міжнародних відносин відбулося

в середині 40-х рр. Але зміни в Конституції не були закріплені в конкретній міжнародній діяльності. У зовнішній сфері Українська РСР була повністю залежною від економічної й політичної ситуації в СРСР та навколо нього. Економічний, кадровий, ресурсний, технічний потенціал, вигідне географічне розташування сприяли нарощуванню в Україні валових показників, що в певні періоди призводило до розв'язання деяких соціальних проблем, активізації участі республіки у зовнішньоекономічних зв'язках. Але структура експортно-імпорتنих поставок свідчила про подібність України до держав третього світу. Вивозилися паливно-сировинні ресурси і завозилися готові вироби, що могли б вироблятися на місці.

Незважаючи на прорахунки попереднього періоду, Україна в цілому мала непогані умови щодо входження у міжнародний ринок у першій половині 90-х рр. Підставами для цього були забезпеченість багатьма мінеральними і сировинними ресурсами, обсяги виробництва продукції на душу населення, проголошення суверенітету, а згодом і державної незалежності України. Законодавство визначило мету, зміст і основні принципи економічної самостійності, механізм господарювання, регулювання економіки й соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової систем. Республіка проголошувала своє право розвивати економічне співробітництво з іншими державами на основі принципів рівноправності та взаємної вигоди. Але, здобувши незалежність, Україна потрапила до економічної кризи. Наприкінці розділу наводяться причини цього – ігнорування досвіду попереднього періоду, помилки у зовнішніх орієнтирах, розрив традиційних зв'язків, зокрема, із сусідніми державами тощо.

У другому розділі — «Представництво УРСР у світовому співтоваристві» — відтворено діяльність республіки в ООН та інших організаціях, висвітлено її напрямки при розгляді економічних питань, ідеться про досвід, набутий українськими представниками у міжнародних організаціях.

Українська РСР була серед засновників ООН, брала участь в її установчій конференції. Це відкривало широкі перспективи виходу в сферу зарубіжної діяльності українських дипломатів, економістів, юристів, інших фахівців. Делегації України неодноразово вносили на розгляд світового співтовариства проекти резолюцій, рекомендацій, поправок з актуальних міжнародних економічних проблем. Позиція республіки знайшла відбиття у виступах, заявах її представників на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї. Посланці УРСР брали участь у розгляді питань розвитку країн третього світу. При цьому набувався досвід, закладалися традиції дипломатичних відносин. Країни, що звільнилися від колоніального гніту, неодноразово висловлювали подяку Україні за підтримку у вирішенні їхніх проблем.

Але Українська РСР мала в ООН великою мірою декларативні функції. Її делегації змушені були завжди виступати з позиції СРСР. У деяких випадках це знижувало їх імідж, зокрема, при підтримці рішень, що відхилялися співтовариством. Постійне Представництво УРСР при ООН мало нечисельний штат працівників.

У дисертації показано велику роль ЕКОСОП, МОП, ЮНІДО, ЮНКТАД, ЄЕК у вирішенні проблем пошуку коштів для держав третього світу, розробки програм розвитку їхньої промисловості, підготовки кадрів, регламентації торгівлі. Українська РСР як член ООН із початку 50-х рр. брала участь у роботі цих організацій.

Завдяки цьому українські фахівці ставали учасниками поїздок за кордон, вивчали передовий досвід, готували показові дільниці для ознайомлення іноземців, намагались використовувати потенціал ООН для вирішення проблем економіки України. Матеріали ООН, МОП, ЮНЕСКО, МАГАТЕ передавались Держплану УРСР, Держбуду УРСР, інститутам і університетам, деяким іншим організаціям. Краше усвідомити свої інтереси й почати працювати заради них у міжнародних економічних організаціях Україна отримала можливість лише в 90-і рр.

У третьому розділі — «Україна у двосторонніх зовнішньоекономічних зв'язках» — висвітлено напрямки, ефективність, географію участі Радянської України у міждержавних зовнішньоекономічних зв'язках Радянського Союзу.

Головними партнерами України були держави Східної Європи. Республіка брала участь у експортно-імпортних операціях, обміні досвідом, підготовці фахівців, спільних наукових дослідженнях, пошуку корисних копалин, організації туризму. Усе це відбувалося в умовах закритості економічної системи, пріоритетів ідеологічних чинників перед економічними. Лише реформи, започатковані у Східній Європі, відкрили можливість переходу до ділових, рівноправних, взаємовигідних відносин.

Негативно впливали на участь України у зв'язках СРСР із розвиненими державами періоди нестабільності, «холодної війни», інших криз (кубинської, близькосхідних, афганської). Але в часи поліпшення відносин українські підприємства, в основному видобувного комплексу, постачали Заходу продукцію. До Італії, Франції, ФРН, Англії експортувалися антрацит, чавун, залізна і марганцева руда, кокс, інші ресурси і сировина. Натомість закуповувалися імпортне обладнання, продукція промисловості. Подібні ж

українські виробни внаслідок технологічної відсталості не могли конкурувати із західними. Існували обмеження на використання валюти, яка концентрувалась у Москві.

В Україні виготовлялася значна частина промислової продукції, споживачем якої у першу чергу стали країни Азії, Африки та Латинської Америки. Промисловий і науково-технічний потенціал республіки почав використовуватися для будівництва промислових об'єктів у цих регіонах. В українських навчальних закладах готували відповідних фахівців, яких потребували країни третього світу. Але всі ці зв'язки здійснювалися через союзний центр, що сковувало ініціативу України.

У висновках підбито основні підсумки дослідження 40-річний період історії УРСР в контексті світогосподарських зв'язків не може бути оцінений однозначно. Поява її делегації, прапора, герба, мови в офіційних заходах ООН, міжнародних економічних організацій засвідчили певну «окремішність» республіки у складі СРСР. Географічне розташування, сировинний, кадровий, науково-технічний потенціали сприяли входженню України до системи міжнародних економічних відносин у другій половині ХХ ст. У дво- і багатосторонньому співробітництві українськими фахівцями набуто відповідного досвіду, авторитету.

Унікальність цього досвіду полягає в тому, що він здобувався у часи, коли Україна не була самостійною. Відсутність власної державності, адміністративно-командні методи управління економікою, заідеологізованість зарубіжних зв'язків значно обмежували або й нівелювали можливості ефективного використання потенціалу УРСР на міжнародній арені. Після вичерпання ряду чинників екстенсивного розвитку Україна у 80-90-х рр. зустрілася із значними труднощами у зовнішньоекономічній діяльності. На

підставі аналізу діяльності України в системі зарубіжних економічних зв'язків у попередній період запропоновано ряд рекомендацій, котрі б сприяли врахуванню недавнього досвіду і уроків.

Основні результати дослідження викладені в таких публікаціях автора:

1. Діяльність України у Європейській економічній комісії у 50-80-х роках // Наукові записки з історії України: Збірник статей. — Вип.5. — Кіровоград, 1996. — С.29-34.

2. Документальні джерела центральних держархівів України з історії зарубіжних зв'язків республіки у 40-60-х роках // Там же. — Вип.3. — С.21-29.

3. Документи Комісії Верховної Ради УРСР в закордонних справах, як джерело вивчення історії міжнародних зв'язків республіки у 50-80 роках // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доп. та повідом. наукової конференції. 15-16 березня 1995 р. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1996. — С.82-85.

4. Напрямки зовнішньоекономічних зв'язків України у 50-80-і роки // Сучасні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи. М—ли доп. науково-практ. конференції докторантів і аспірантів інституту. — Кіровоград, 1995. — С.17-18.

5. Особливості використання архівістами документів з проблематики міжнародних зв'язків 50-80-х рр. у збірниках документів, присвячених ювілеям обласних центрів України // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (19-20 листопада 1996 р.). — К.: Український державний науково-дослідний інститут архівної

справи та документознавства, 1997. — Ч.2. — С.181-184 (у співавторстві).

6. Перспективи зовнішньоекономічної діяльності архівів України // Там же. — Ч.1. — С.302-305.

7. Регіональні аспекти зарубіжних зв'язків України за останні десятиріччя // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи: Міжнар. науково-практ. конференція 10-11 листопада 1994. — К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1995. — С.112-113.

Шевченко Сергей Иванович.

Украина в международных экономических отношениях (1950-1980).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. — Всемирная история. Институт украинской археологии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины, Киев, 1997.

В диссертации исследуются проблемы внешнеэкономических связей Украины в 50-80-е годы. Изучаются основные направления, формы сотрудничества, факторы влияния, эффективность использования экономического потенциала Украины, опыт взаимодействия с соседними странами, ведущими западными государствами, странами третьего мира.

Shevchenko Serhiy Ivanovych.

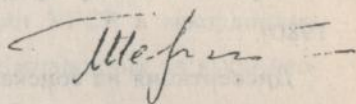
Ukraine in the international economic relations (1950-1980).

The thesis to stand for a degree of candidate of historical science on the speciality 07.00.02. — the Universal History. The Ukrainian Institute of Archaeography and Sourceauthority named M.S. Hrushevsky

of the Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, 1997.

The given thesis investigates the problems of the international economic relations of Ukraine in the 50-es – 80-es of the twentieth century. It studies the main directions, forms of co-operation, some influential factors, the efficiency of the experience of collaboration with neighbouring countries, leader-states of the West and the countries of the third world.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішні економічні зв'язки, міжнародні організації.

Комп'ютерна верстка *Стець Н.В.*

Здано до набору 22.08.97. Підписано до друку 23.08.97. Формат 60x84 1/16. Папір газетний. Надруковано на різнографі. Умов. друк. арк. 1,5. Зам. № 019/97. Тираж 100 прим.

© РВЛ. КІСМ. м.Кіровоград, пр. Прауди, 70А, тел. 597-541, 559-245, 597-551.

434000

AB 38.623